

Kako koronavirus mijenja jezik kojim govorimo (i mislimo)?

Pandemija koronavirusa jasnije no ikada pokazala nam je pravo značenje izraza *globalno selo* – postalo je iznimno očito koliko smo svi na svijetu zapravo bliski i blizi jedni drugima te ovisni jedni o drugima. Zasigurno prvi (nadajmo se i posljednji) put u svojim životima svjedočimo nedaći koja je do te mjere globalna. Epidemija se širi od zemlje do zemlje, a epidemiološke službe i vlade poduzimaju određene mjere kako bi je suzbili. Kao nikad dosad, gotovo svi na svijetu imaju iste strahove, svima je svakodnevica izmijenjena na dosad neviđen, ali svima sličan način, zbijaju se iste šale (i razumljive su svima, od Vuhana do New Yorka), a pritom se čini i da svi govore istim, nekim novim, jezikom.

Doista, koliko je bilo teško zamisliti da će nam se svakodnevica toliko izmijeniti u samo nekoliko tjedana, jednako je bilo teško zamisliti i da će se jezik kojim govorimo tako brzo izmijeniti. Dakako, nije nužno biti jezikoslovac da bismo znali da se jezik mijenja tijekom vremena, ali jezične su promjene dosad bile spore te vidljive i razumljive samo jezičnim povjesničarima. Ovo je bila i za jezikoslovce i za laike jedinstvena situacija svjedočenja brzoj i obuhvatnoj jezičnoj promjeni u stvarnome vremenu.

Jasno, promijenilo se ono o čemu govorimo (pandemija je postala glavnom temom svih oblika medija i društvenih mreža, ali i osobne komunikacije), ali i kako govorimo.

Svjedočimo pojavi novih riječi, mnogim neologizmima koji se iznimno brzo šire zahvaljujući društvenim mrežama i ključnim riječima (*hashtagovima*), svjedočimo novim kombinacijama, uporabama i značenjima već postojećih riječi, ulasku medicinskoga žargona u opći jezik te očekivanim i manje očekivanim metaforičkim uokvirivanjima diskursa o koronavirusu. Referencija na poznato književno djelo G. G. Marqueza *Ljubav u doba kolere* pokazala se vrlo produktivnom u frazi *u doba korone*, koja je zbog svoje zvučnosti postala iznimno raširena, pa smo dobili dakako i *ljubav u doba korone*, ali i *život u doba korone*, *obrazovanje u doba korone*, *sport u doba korone*, *seks u doba korone*, *kulturu u doba korone*, *folklor u doba korone*, *poslovanje u doba korone*, pa i *darvinizme u doba korone*, *alpinizam u doba korone*, *podjelu sakramenata u doba korone*, *privid privilegija u doba korone*, *izbore u doba korone*, *digitalizaciju u doba korone* itd. Cjelovit popis bio bi doista impresivan jer se u Googleovoj tražilici za tu frazu dobije više od 4 milijuna rezultata. Ovim se radom tomu neiscrpnu popisu pridružuje i *jezik u doba korone*.

Kratko ćemo se osvrnuti na leksičke promjene koje nam je donijela ova epidemija, a nešto ćemo se iscrpnije pozabaviti metaforičkim uokvirivanjima diskursa o koronavirusu, osobito metaforom rata koja potpuno dominira javnim diskursom u svim zemljama zahvaćenima epidemijom.

Promjene na leksičkoj razini

Početak je travnja *The New Yorker* objavio zanimljiv osvrt na jezik¹, koji kaže kako nam se pred očima događa i druga infekcija koronavirusom – ona jezična. Nove riječi i izrazi poput *samoizolacija* i *socijalna distanca* putuju brže i od virusa, šire se na zaslonima mobitela, računala i TV uređaja.

Jasno da je nova izvanjezična stvarnost prouzročila pojavu niza novih riječi i novih značenja postojećih riječi ili iznimno povećala čestocu nekih dosad iznimno rijetkih riječi. Pojava i široka uporaba tih riječi bila je ključna za našu sigurnost, ali i za informiranost u ovim neobičnim vremenima.

Velik je broj riječi iz specijaliziranoga jezika medicinskoga žargona ušao u opći jezik, poput *COVID-19*, *koronavirus*, *anosmija*, *asimptomatski bolesnik*, *komorbiditet*, *letalna*, *lokalna transmisija*, *nulti pacijent*, *oksigenacija*, *respirator*, *respiratorna bolest*, *respiratorna infekcija*, *sentinel studija*, *serološko testiranje*, *slobodna cirkulacija virusa*, *virolog*, *virologija* itd.

Neke su riječi, imena i nazivi i dosad bili uobičajeni, ali su sada iznimno povećali svoju čestocu i za sve nas dobili utjelovljenije značenje no što su ga dosad imali (u smislu da će nam još dugo aktivirati cijeli semantički okvir ove epidemije i našega osobnog iskustva s njom). To su riječi, imena i nazivi poput: *dezinfekcija*, *dezinficijens*, *samoizolacija*, *izravnavanje krivulje*, *linearni rast*, *eksponencijalni rast*, *Stožer civilne zaštite*, *karantena*, *maska*, *rukavice*, *epidemija*, *epidemiolog*, *epidemiološki*, *trijaža*, *izolacija*, *mokra tržnica*, *šišmiš*, *prokuživanje*, *nastava na daljinu*, *rad od kuće*, *vizir* itd. Dakako, s obzirom na brzinu i intenzitet širenja ove jezične infekcije niz je riječi i izraza preuziman doslovnim prevođenjem iz engleskoga jezika i znatno se proširio unatoč mnogobrojnim primjedbama (ne samo filologa) o njihovoj semantičkoj ili normativnoj neprikladnosti. Takvi su primjeri: *socijalna distanca* i *imunitet krda* (izrazi *fizička udaljenost* ili jednostavno *razmak* te *kolektivni* ili *skupni imunitet* i semantički su i normativno prikladniji).

Neke su riječi ili dijelovi složenica preuzeti iz engleskoga poput *koronafree*, *koronaparty*, *lockdown*, *shutdown* itd.

Leksički inventar našega jezika znatno je proširen i velikim brojem složenica s prefiksoidom *korona-*: *koronakriza*, *koronamjere*, *koronappravila*, *koronafobija*, *koronamanija*, *koronaprofiter*, *koronakriminal* itd.

No možda nigdje kao u jeziku nije bilo toliko očito koliko je ljudima i u izazovnim i ozbiljnim vremenima potrebno olakšanje. Igre riječima i šaljivi neologizmi preplavili su medije i društvene mreže te se nasreću širili brže od koronavirusa i zasigurno bili ljekoviti u nošenju s teškoćama karantene, tjeskobe i bolesti: pili smo *karantinije*, bježali od *kovidioti*, izbjegavali *koronaludilo*, imali nezaobilazan *koronafriz*, uživali u

¹ Članak Karen Russell dostupan je na poveznici: <https://www.newyorker.com/magazine/2020/04/13/a-temporary-moment-in-time>.

udobnosti *koronamode*, dobili *koronašpek* zahvaljujući pokojemu *koronakilogramu* viška, patili od *šrmcosrama* i *kašljosrama*...

Novih je riječi tolik broj da su mnoge institucije izradile male koronarječnike – od Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, koji je to prvi učinio, do Instituta za nizozemski jezik, Instituta za slovenski jezik, Oksfordskoga rječnika itd.

Mijenja li novi govor (ili novogovor?) način na koji vidimo i razumijevamo svijet?

Toliko uočljiva i obuhvatna promjena jezika u kombinaciji s vrlo restriktivnim mjerama suzbijanja epidemije, do jučer nezamislivim ograničavanjima elementarnih osobnih sloboda, pa i slobode kretanja, mnoge je podsjetila na Orwellov novogovor, kojim se u njegovu kultnome romanu *1984.* kontrolom jezika pokušao kontrolirati proces mišljenja. Taj je distopijski jezik izumljen kako bi se ograničenjem jezika ograničila misao ili, kako kaže sam Orwell, kako bi se *smanjio opseg misli*. Ako bi se u jeziku nalazile samo one riječi koje odgovaraju svjetonazoru i ideologiji tvorca toga jezika, bilo koja misao koja bi odstupala od takva svjetonazora bila bi doslovno nezamisliva, odnosno *nemisliva*.

Takav orvelovski pogled na jezik, odnosno na presudnost jezika za oblikovanje misli, ima svoje čvrsto uporište u povijesti jezikoslovne misli. Osobito se to odnosi na radikalnu determinističku hipotezu Sapira i Whorfa, koja u svojem temelju tvrdi da je ljudska misao potpuno određena jezičnim kategorijama, te na manje radikalnu hipotezu o jezičnoj relativnosti, koja kaže da strukturne razlike među jezicima prouzročuju razlike u načinu mišljenja i konceptualizaciji kod govornika različitih jezika. Hipoteza Sapira i Whorfa sedamdesetih je godina prošloga stoljeća potpuno odbačena jer se pokazalo da su dokazi netočni ili nedostatni, no oblici jezičnoga relativizma u smislu da jezik do određenoga stupnja utječe na konceptualizaciju u kognitivnim domenama i danas su vrlo utjecajni i općeprihvaćeni, osobito u kognitivnim pogledima na jezik. Jezična relativnost široko je poduprta empirijskim istraživanjima (osobito usmjereno npr. u radu Lere Boroditsky) koja jasno pokazuju kako jezik oblikuje mišljenje (što dakako ne znači da je dogma jezičnih univerzalija sasvim napuštena).

U kognitivnoj se lingvistici takva moć jezika objašnjava između ostaloga činjenicom da određene jezične jedinice u mozgu aktiviraju određene semantičke okvire, prototipe, metafore, slike, osjećaje itd., pa je jasno da će, ako stalno slušamo određeni jezik, naše mišljenje biti određeno i oblikovano okvirima, metaforama i prototipima koje taj jezik aktivira. Oblikovanje cjelokupne konceptualizacije o određenome pojmu nazivamo uokvirivanjem.² U sljedećim ćemo poglavljima analizirati uokvirivanje pojma epidemije koronavirusa u hrvatskim i nekim stranim medijima te pokazati kako odabir upravo određenoga metaforičkog okvira može odrediti način na koji mislimo i djelujemo.

² Više o uokvirivanju diskursa v. u 4. broju *Hrvatskoga jezika* iz 2016. godine.

Kako konceptualiziramo koronavirus i koronakrizu?

Konceptualizacija koronavirusa i koronakrize općenito ovisna je o točki gledišta, pa sasvim različito konceptualiziramo ovu situaciju ovisno o tome jesmo li mi vršitelji ili trpitelji odnosno ovisno o tome gledamo li situaciju kroz ono što epidemija radi nama ili ono što mi radimo epidemiji.

Naime, u situaciji u kojoj smo mi pasivni, a epidemija aktivna, epidemiju dominantno na općoj razini konceptualiziramo kao katastrofu. Ta se dominantna konceptualizacija jezično specificira kao *kuga, manija, pošast, nepogoda, ugroza, potres, požar, nuklearna katastrofa, cunami* itd., pa rabimo riječi i izraze poput: *epicentar epidemije, žarište epidemije, područja zahvaćena epidemijom, kuga, Černobil, pošast, nalet, prvi val epidemije, drugi val, tijekom epidemije, nalet, bukteća epidemija* itd.

Vrlo je česta i personificirana konceptualizacija epidemije u kojoj epidemija *hara, prijeti, ruši, dolazi, zahvaća, zahtijeva, izbija*, ali i *zatvara tvornice, ograničuje cestovni i zračni promet, zatvara građane u njihove domove* itd. Posljednjih nekoliko primjera metonimijski je utemeljeno jer uzrok neke pojave upotrebljavamo za njezin učinak (u gore navedenim primjerima epidemija nije zaustavila promet ni građane zatvorila u kuće, to su učinile vlade i krizni stožeri, no kako je epidemija bila tomu uzrok, nju konceptualiziramo kao aktanta).

U obrnutoj situaciji, u kojoj smo mi aktivni, ono što mi činimo epidemiji dominantno na općoj razini konceptualiziramo kao borbu. Ta se općenita konceptualizacija nadalje ostvaruje u specifičnijim instancijama *rata i sporta*, s time da su jezični ostvaraji ratnih konceptualnih metafora daleko najčešći u svim zemljama zahvaćenima epidemijom, o čemu detaljnije govori sljedeće poglavlje.

Sportske metafore vrlo su slične onima ratnima u smislu da i one naglašavaju postojanje protivnika i želju za pobjedom, ali lišene su eksplicitne militantnosti i time bi bile zasigurno poželjnije kao mehanizam konceptualizacije koji bi manje širio paniku i strah.

U hrvatskome medijskom prostoru primarna je sportska izvorna domena za taj tip konceptualizacije *nogomet*, pa smo mogli čuti izraze poput: *ovo je tek prvo poluvrijeme, ušli smo u drugo poluvrijeme* i sl., pa i vrlo elaborirane izraze poput onoga hrvatskoga ministra zdravstva: *Ne znamo u kojoj je fazi naša utakmica, je li pri kraju prvog ili drugog poluvremena, ali spremni smo i na produžetke ako treba. Zabvaljujemo na potporama našem*

Stožeru, ali mi nismo tim koji igra. Cijeli hrvatski narod je na terenu i igra utakmicu protiv koronavirusa za zdravlje cijele nacije. U medijima smo također mogli čitati elaboracije te metafore, npr. Dojam je kako se bliži kraj prvog poluvremena u ovoj utakmici neodređenog trajanja. Ako je tako, postavlja se pitanje kako najbolje iskoristiti poluvrijeme: da li ga iskoristiti za promjenu taktike? I u drugim jezicima ta je metafora bila prisutna, pa je tako npr. talijanski premijer izjavio: Virus je vodio 3 : 0, sad smo izjednačili na 3 : 3, ali još nije vrijeme za opuštanje., a Svjetska zdravstvena organizacija priopćila: Ne možemo dobiti nogometnu utakmicu tako da se samo branimo. Moramo i napadati.

Osim nogometa, kao specifična izvorna domena nerijetko je poslužila metafora *utrke*. Izrazi *utrka s virusom* ili *utrka s epidemijom* uobičajeni su, a nerijetko i zanimljivije elaborirani (npr. u engleskim medijima mogli smo pročitati rečenicu: *U karanteni svi učimo zajedno, ovo je maraton, a ne sprint.*).

Metafora rata u diskursu o koronavirusu

Čak i površan pogled u članke koji se bave temom ove epidemije jasno otkriva da je temeljni način njegove konceptualizacije metafora rata. Medijskim i općenito javnim diskursom u svim jezicima dominira konceptualizacija koronavirusa kao neprijatelja, sprječavanje njegova širenja kao borbe ili rata protiv opasna nevidljiva neprijatelja, kojega je nužno što prije poraziti. Diskurs je preplavljen riječima i izrazima poput: *pogođene države, stožer, prva linija obrane, druga linija obrane, front, napad, bitka, nevidljivi neprijatelj, jak neprijatelj, koordinirana strategija, konačan poraz virusa, silan udarac, prijetnja...* Vlade gotovo svih država ovu su krizu konceptualizirale i jezično metaforički oblikovale kao ratno stanje: američki predsjednik govori o *ratu protiv kineskog virusa*, mađarski predsjednik o *ratu na dvama frontovima – protiv migranata i protiv koronavirusa*, francuski premijer često ponavlja izraz *u ratu smo* itd.

Ratne se aluzije katkad oblikuju i izravnije, ne konceptualnom metaforom, nego izravno usporedbom, pa tako primjerice britanska kraljica uspoređuje ovu situaciju s onom 1940., njemačka predsjednica vlade za ovaj izazov kaže da je najveći nakon onoga 1945., hrvatska vlada i Krizni stožer nerijetko su vukli paralele s Domovinskim ratom, kineski dužnosnici prizivali su riječi Mao Ce Tunga i proglašenje „narodnoga rata”, francuski premijer poslužio se riječima ratnoga ministra iz Prvoga svjetskoga rata rekavši da postavlja zemlju na „ratne noge”, američki predsjednik proglasio se *predsjednikom u vrijeme rata* (*war-time president*) i najavio *rat protiv kineskog virusa* itd.

Rijetki su, pak, primjeri poput izjave hrvatskoga predsjednika, koji se pokušao oduprijeti ratnomu uokvirivanju situacije izjavom: *mi nismo u ratu, ratuju ljudi protiv ljudi, ali jesmo u izazovu, krizi*, ili npr. njemačke predsjednice vlade koja se kao temeljnim okvirom koristi problemom koji je potrebno riješiti, no na nesvjesnoj razini i u diskursima tih političara izbiju katkad izrazi koji su rezultat konceptualne metafore rata, poput *borbe protiv virusa* (a u slučaju njemačke dužnosnice vidjeli smo i izravnije metonimijske aluzije na Drugi svjetski rat, gore u tekstu). Zdravstveni radnici u Španjolskoj također se svjesno odupiru ratnoj metafori izjavom: *Mi nismo vojnici, mi smo zdravstveni radnici.*

Mi ne pucamo i nemamo tenkove, avione ili brodove, mi liječimo znanost. Nema rata, ovo je virusna infekcija. Nemojte se više koristiti riječima rat ili heroji, mi smo profesionalni zdravstveni radnici, samo nam dajte resurse.

No zašto je metafora rata toliko dominantna u ovoj situaciji?

Ta je metafora višestruko utemeljena u našem iskustvu. Prije svega, temelji se na općemu znanju i razumijevanju bilo koje bolesti (pučka teorija), koje se konceptualiziraju kao mali ratovi između neprijateljske vojske koja napada (virusi, bakterije) i vojske koja se brani (naših antitijela). Stoga se gotovo sve bolesti primarno konceptualiziraju upravo s pomoću ratne metafore. Osobito se to odnosi na iznimno teške i za život opasne bolesti poput raka, u kojima mogući gubitak života u borbi protiv bolesti dodatno ojačava analogiju s ratom, pa jezici vrve izrazima poput *izgubio je bitku, ali dobio je rat* i obrnuto, *izgubio je bitku za život, iz bitke s bolešću izišao je kao pobjednik* itd.

Povijesno gledano, nerijetko su bolest i rat bili istodobna iskustva (u teoriji metafore to se naziva konflacijom) jer su stvarni ratovi prouzročili siromašenje stanovništva i lakše podlijevanje bolestima, vojni su kampovi nerijetko bili izvori opasnih zaraza, a rabila su se i biološka oružja kojima se bolestima slabila protivnička vojska. Između izvorne domene *rata* i ciljne domene *suzbijanja epidemije*, osobito ove pandemije, postoji i niz drugih preslikavanja ili analogija zbog kojih nam je ova metafora tako kognitivno dostupna. Doista, poput ratnoga stanja, i ova je situacija izvanredna i golem je izazov za vlade svih zemalja: donose se strategije na nacionalnoj razini, svakodnevica uključuje bol, patnju te strah za vlastiti život i život bližnjih, svakodnevno slušamo o broju umrlih i prema tome ocjenjujemo uspješnost 'bitke'... U atmosferi ratnoga stanja društvo se polarizira na one koji slijepo vjeruju vladi i slušaju upute i na one koji sumnjaju u to da se istina prikriva i da je stvarni broj žrtava zapravo veći – baš kao i u slučaju ove epidemije. Kao i u stvarnim ratovima vođe obećavaju da će učiniti baš sve kako bi očuvali sigurnost svojih građana. Baš kao i stvarni rat i ovaj metaforički rat, i onda kad je završen, ima svoje gospodarske posljedice, velike štete, ekonomsku krizu, nezaposlenost i siromaštvo.

Možemo li i trebamo li o ovoj krizi govoriti drukčije?

Unatoč tomu što su analogije između rata i epidemije toliko mnogobrojne, a neke su od njih i utjelovljene ili duboko usađene u kolektivnoj svijesti, treba imati na umu da je ipak riječ o metafori – epidemija nije rat, a ovo stanje nije ratno stanje.

Ako rabimo isključivo tu metaforu, doista možemo upasti u zamku sužavanja opsega misli, a time i djelovanja. Naime, konceptualne metafore neke dimenzije ciljnoga okvira ističu, ali zato skrivaju neke druge dimenzije koje nisu u skladu s tom metaforom. Tako ova ratna konceptualizacija epidemije naglašava nacionalnu i političku dimenziju, a skriva osobnu razinu i razinu međunacionalne suradnje; naglašava lokalne nacionalne napore i potpuno skriva globalne i univerzalne napore i nužnost suradnje. Naglašava ulogu političkih vođa, koji se stoga konceptualiziraju kao generali važnih bitaka koji

imaju puno pravo, pa i dužnost, zahtijevati disciplinu i slijepu poslušnost, a skrivena je dimenzija individualne slobode te prava na propitivanje. Naglašena je dimenzija autoritarnosti, jednouljma i kontrole, a skrivena dimenzija demokracije i slobode govora. Znanje o teoriji metafore kaže nam i da se cijelo znanje o izvornome okviru ne preslikava na cijeli ciljni okvir, dakle, sve što znamo o ratu, ne vrijedi i za epidemiju. No kad metafora postane ovako učestala i ovoliko dominantna da je gotovo jedini okvir za konceptualizaciju određenoga pojma, postoji opasnost da se dogode i ta cjelovita ili neželjena preslikavanja. Okvir nacionalnoga rata nameće ljudima sliku da se od njih očekuje aktivna borba, no kako je ishod te borbe potpuno izvan njihove moći, gotovo se uvijek osjećaju kao gubitnici. Okvir rata nameće potrebu za jedinstvom cijele nacije pod jednim političkim vođom jer svaka razjedinjenost zasigurno slabi mogućnost pobjede nad neprijateljem, što može dovesti do, za demokraciju opasnoga, postojanja samo jedne političke opcije i autoritarnosti.

Svjesni činjenice da ovakav jezik i ovakvo militantno metaforičko uokvirivanje epidemije djeluje na način na koji mislimo, a način na koji mislimo djeluje na naše postupke, mnogi su se intelektualci, osobito jezikoslovci, javno pobunili protiv ovako izražene dominacije ratnoga uokvirivanja diskursa o koronavirusu. Zagovaraju stoga svjesnu promjenu postojećega ratnog okvira jer drže da takvo uokvirivanje nosi mnoge opasnosti kojih nismo dovoljno svjesni. Takva promjena okvira (engl. *reframing*) promijenila bi način na koji javnost vidi i razumijeva ovu situaciju, ali za to nam trebaju druge metafore i okviri.

Teoretičari metafore nude alternativne oblike uokvirivanja i ističu primjere drukčijih konceptualizacija koje više naglašavaju potrebu mirne i skladne suradnje, pa savjetuju svima da se radije koriste metaforom putovanja, veslanja, plesa, referencijama na filmove, serije ili knjige itd. te ističu pozitivne primjere poput ovoga iskaza iz engleskih medija: *Ovo je naš autobus do sljedeće evolucijske postaje. Na ovome putovanju transformirat ćemo se potpuno.* ili jednoga primjera razumljiva ljubiteljima serije *Igre prijestolja*: *Osjećam se kao da čekam Bijele hodače. Ali bez zmajeva.*

Iako bi takve promjene okvira zasigurno bile dobrodošle, s obzirom na mnogobrojnost analogija između ratne situacije i epidemije te utjelovljenost metafore rata kad je riječ o bilo kojoj bolesti, a osobito s obzirom na učestalost te metafore kojom se ona i kognitivno i neuronski ojačala u našem mozgu, teško je vjerovati da će takva promjena okvira biti doista i ostvarena.

No, koliko god strah od odviše militantnoga metaforičkog uokvirivanja i novogovoru sličnoga diskursa u okolnostima ograničavanja sloboda i nezapamćenih restrikcija bio opravdan, čini se da i ovdje opisani koronajezičnik, osobito njegov humorna dimenzija, zorno pokazuje kreativni potencijal ljudskoga jezika, slobodu misli i svu raskoš pune iskorištenosti toga potencijala, čak i u ovako neobičnim i zabrinjavajućim okolnostima.